

Свејн Менесланд
Херцеговачки устанак 1875. године

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК ПРОМЕТЕЈ, 2025.

Свејн Менесланд

ХЕРЦЕГОВАЧКИ УСТАНАК 1875. ГОДИНЕ

Почетак ослобађања Балкана
Приказ светских извештаја

ПРОМЕТЕЈ

Од Невесињске пушке до рата велесиља

На дан 9. јула 1875. године дошло је до оружаног сукоба на брду Градац северно од села Крекова у невесињском крају у Херцеговини.

Једна мања чета тамошњих сељака, наоружаних старим кремењачама, ловачким пушкама и сабљама, поставила је заседу на тешко приступачном терену и напала турски караван и стражу који су били на путу према њиховим селима, ради наплате пореза. Турци су послали трупе да угуше побуну, али наишли су на жесток отпор.

Овај оружани окршај постао је познат под називом Невесињска пушка.

Од невесињског краја побуна се брзо проширила на билећки и столачки, а у августу и на погранични појас ка Црној Гори. Иако у почетку лоше наоружани и организовани, устаници су се борили са великом упорношћу и вером да ће им православна браћа из Србије и Црне Горе помоћи. Надали су се и подршци од европских сила, јер је Европа већ гајила симпатије према хришћанском становништву под османском влашћу на Балкану. Посета аустријског цара Далмацији, у пролеће исте године, била је повод за наду, јер је цар објавио своју намеру да протера Османлије са ових подручја и прикључи их Аустрији.

Османлије су послале још јаче снаге, настојећи да угуше устанак. Из Босне су у августу упутили 4000 низама, а стигла су четири батаљона морем преко Клека. Турским снагама командовао је Селим-паша, под заповедништвом

Дервиш-паше, турског команданта Босне. У јулу и августу водиле су се жестоке борбе око Требиња.

Крајем августа, 2700 устаника и 700 Црногораца успели су удруженим снагама да освоје град Невесиње. Ова победа допринела је подршци устанку, пре свега из Србије.

За мање од месец дана топоними Невесиње и Херцеговина били су на првим страницама светских медија. Одзив на овај локални сукоб у дотад потпуно непознатој земљи, Херцеговини, био је огроман.

Разлог публицитету била је и чињеница да је у игри било Османско царство, а „источно питање” већ је привлачило занимање европских држава. Осим тога, о Србима, који су се сад побунили против Османлија у Херцеговини, већ се знало у Европи, због претходног устанака у истом веку. И у самој Херцеговини су раније избијали немири који су побуђивали међународно занимање, као устанак против Турака 1852–1862. године, који је предводио Лука Вукаловић.

Публицитету је допринела пре свега напета међународна ситуација. У Европи је то било време националног буђења. Балкански народи су тражили своје државе у „природним” границама. Са стране су се умешале велике силе. У Русији је панславизам био повод за политику довођења православних балканских народа под руску власт. Аустроугарска је стремилa да се прошири на Балкан. За Османско царство је било важно да

се одржи *status quo*. И друге велике силе, као Енглеска и Немачка, имале су своје стратешке интересе у случају да дође до сукоба око Балкана.

Сукоб код Невесиња био је почетак општег устанка у читавој Херцеговини, а проширио се на Босну, Црну Гору и део Далмације. Кад су борбе почеле и у Бугарској, јасно је било да је положај Османског царства на Балкану озбиљно уздрман.

Црна Гора се брзо умешала, пружајући помоћ и прихватајући избеглице. Била је уточиште за рањенике, потајно је снабдевала устанике оружјем и храном, а црногорски добровољци придруживали су се устаницима. Помоћ је стижала и из Србије.

И Црна Гора и Србија гајиле су претензије на територију под турском влашћу, те је за њих устанак био повод за ковање планова за национално ослобођење.

Устанак је попримио другачији вид кад су Црна Гора и Србија у јулу 1876. објавиле рат Османском царству. Локална буна прерасла је у међународни сукоб, задржавајући свој балкански карактер све док се нису умешале велике силе. Ипак, чињеница да је мала Црна Гора објавила рат моћном Османском царству добила је велики публицитет у свету.

Кад Србија није успела да се успротиви Османлијама, већ се нашла на рубу пораза, Русија је притекла у помоћ и објавила рат Турцима. Сада је сукоб попримио европске размере.

Руско-турски рат 1877/78. завршен је победом Русије. Њене снаге су се успешно пробиле кроз Бугарску, чак стигавши надомак Цариграда. Мировни споразум потписан у Сан Стефану, гра-

дићу близу Цариграда, успоставио је велику Бугарску. Друге велике силе, посебно Велика Британија, биле су против руске доминације на Балкану и зато је три месеца касније одржан конгрес у Берлину.

Берлински конгрес је свео Бугарску на малу државу а Македонију и Тракију вратио Османском царству. Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину. Србија, Црна Гора и Бугарска признате су као самосталне државе. Тиме је постигнут важан циљ херцеговачких побуњеника: осамостаљивање јужнословенских народа. Берлински конгрес 1878. може се зато сматрати коначном тачком борбе која је почела у Невесињу три године раније.

Ова књига бави се догађајима од средине 1875. до средине 1876. године. Током тих дванаест месеци Херцеговачки устанак био је помно праћен у европским медијима, често на првим страницама часописа и новина.

Европски листови слали су у Херцеговину своје дописнике. Често су међу њима били и уметници који су своје утиске преносили на папир и платно. Од дописника-уметника можемо споменути Енглезе Мелтона Прајора (Melton Prior, 1845–1910) и Роналда Кембела (Ronald Campbell), Немце Еугена Адама (Eugen Adam, 1817–1880) и Винценца Кацлера (Vincenz Katzler, 1823–1882), Италијана Ђулија Гору (Giulio Gorra, 1832–1884) и Аустријанца Јохана Вилхелма Фреја (Johann Wilhelm Frey, 1830–1909).

Понекад су страни дописници погрешно наводили имена села, а у овој књизи су топоними остављени онако како су написани у изворима.

Сукоб је привукао и неколико уметника који су дошли да лично сведоче догађајима и затим о устанку израдили слике. Чешки уметници Јарослав Чермак (Jaroslav Čermák, 1830–1878) и Франтишек Звјержина (František Bohumír Zvěřina, 1835–1908) насликали су много мотива из Херцеговине и Босне, углавном како би приказали страдање цивила. Призоре устанка дали су и хрватски уметник Фердо Кикерец (Ferdo Quiquerez, 1845–1893), шпански сликар Данијел Вјерж (Daniel Vierge, 1851–1904), Рус Василиј Поленов (Василий Дмитриевич Поленов, 1844–1927), Французи Жак Валне (Jacques Valnay, 1817–1894), Фредерик Теодор Ликс (Frédéric Théodore Lix, 1830–1897) и Гистав Жане (Gustav Janet, 1829–98).

Главни циљ ове књиге јесте да покаже ликовну страну иностраног публициитета. Зато она пре свега обухвата илустрације из часописа и новина, те слике познатих уметника. Циљ није да се пружи научни опис догађаја, јер објављено је много стручних студија о устаничком покрету. Мање је познато, додуше, колико има ликовних приказа.

Неке књиге о устанку објављене су док су немири још трајали. О својим утисцима писали су Енглези Артур Еванс (Arthur Evans, 1851–1941) и Паулина Ирби (Pauline Irby, 1831–1911), Французи Огист Мејлан (Auguste Meylan, 1840–1897) и Шарл Иријарт (Charles Yriart, 1832–1898) и Американац Вилијам Стилман (William James Stillman, 1828–1901). Њихова дела сврставају се у важне историјске изворе за праћење тока устанка. Занимљиво је упоредити како они тумаче узроке устанка.

Сукоб је привлачио и стране добровољце, људе који су дошли да помогну у борби против Турака. Најпознатији међу њима били су италијански добровољци, такозвани Гарибалдинци. И из Русије и Француске стизали су борци. Занимљиво је да је чак и једна жена, Холанђанка, дошла да се бори раме уз раме са устаницима, поставши истинска хероина.

Бројни странци који су пратили догађаје приметили су да жене играју важну улогу у рату. Доносиле су намирнице и опрему на бојиште, и помагале у позадини. Чак је било случајева да су се и активно бориле. У књизи доносимо неколико слика које приказују те јунакиње.

Када је Балкански рат против Турака, који је почео 1875. године, 1877. прерастао у војни сукоб између Русије и Османског царства, међународно интересовање се преусмерило на догађаје у Бугарској. Крајеви у којима су се борбе првобитно одвијале, Херцеговина, Босна, Црна Гора и Србија, више нису привлачили толико пажње.

Херцеговачки устанак 1875. године ипак је био толико важан догађај у европској историји да заслужује да се његова стопедесетогодишњица достојно обележи. Била је то искра која је запалила Балкан и изменила карту Европе.

Храброст и енергичност херцеговачких чета могу послужити као добар пример свим другим побуњеницима, онима који се боре за правичност и слободу.

Одјек у свету

Догађаји у забаченом невесињском крају одмах су побудили радозналост и машту европске читалачке публике. Сви водећи листови помно су извештавали о устанку.

На следећим страницама видимо насловнице неколико страних новина, француских, аустријских, немачких, чешких и енглеских. И у многим другим земљама листови су детаљно пратили устанак, чак и у Америци, Аустралији и Скандинавији.

Прво да видимо како је Енглез Артур Еванс описао место где је устанак почео, „село” Невесиње и околни крај.

Невесиње

„Позорница првог устанка била је околина Невесиња. Дуги векови насиља могу да објасне опште узроке нерасположења херцеговачке раје. Село Невесиње, по којем је околна област добила своје име, удаљено је од Мостара дванаест миља у правој линији и лежи на југоисточном крилу планинског гребена који се уздиже источно од града.

Невесиње је подигнуто на ивицама простране планинске заравни, познате као Невесињско поље. Његова надморска висина износи 1800 стопа. Са свих страна га надвисује дивљина ого-

лелих кречњачких планина. Иначе, ова је раван засута каменим плочама. Некад је била басен великог језера. У оваквој каменој тврђави и у најбољим годинама не може се очекивати богата жетва, а 1874. година потпуно је подбацила. Жетва није могла бити сакупљена све док убирач пореза не добије своју осмину. Међутим, он се није појавио и жито је остављено да труне, све док глад није присилила сељаштво да покоси један део за своје потребе.

Месеци су пролазили и тек у јануару 1875. појавили су се порезници, решени да од народа исцеде и последњу пару. Закупнике су овом приликом представљали један хришћанин и два потурчена великаша из Херцеговине, који су се у овој срамној служби удружили са фанариотским Грцима. Према уобичајеној пракси, ова су господа проценила жетву далеко изнад њене стварне вредности. Сељаци нису пристали да прихвате ове прекомерне захтеве и закупци су нахушкали своје полицијске псе, заптије, да их по вољи пљачкају, туку и затварају. Старешине села су покушале да се пожале кајмакаму. Тада им је припрећено погрдама и затвором и они су пребегли у Црну Гору. У немогућности да трпе овакве прилике, све време изложени насиљу заптија, остали сељаци побегли су у околне планине, водећи стоку са собом. Један једини старац остао је у селу и њега су заптије свезаног послале у Мостар. Слични догађаји одвијали су се и у суседним областима.”

Артур Еванс, 1876.

„Вође и јунаци из
устанка у Босни и
Херцеговини,
год. 1875”,
Орао, Нови Сад,
1876.

LE MONDE ILLUSTRÉ

JOURNAL HEBDOMADAIRE

ABONNEMENTS POUR PARIS ET LES DÉPARTEMENTS
 Un an, 12 fr.; — Six mois, 7 fr.; — Trois mois, 4 fr.; — Un numéro, 30 c.
 Le volume semestriel, 12 fr.; — 12 fr., relié et doré sur tranches.

LA COLLECTION DES 17 ANNÉES FORME 37 VOLUMES.

Directeur, M. PAUL DALLOZ.

BUREAUX
 13, QUAI VOLTAIRE

19e Année. N° 958 — 21 Août 1875

DIRECTION ET ADMINISTRATION, 13, QUAI VOLTAIRE
 Toute demande d'abonnement non accompagnée d'un bon sur Paris ou sur la
 poste, toute demande de numéro à laquelle ne sera pas joint le montant en
 timbres-poste, seront considérées comme non venues. — On ne répond
 pas des numéros envoyés.

Administrateur, M. BOURDILLIAT. — Secrétaire, M. E. HUBERT.

Французи

У Француској су догађаји од самог почетка били праћени са живим занимањем. Већ у августу, водећи листови и часописи писали су о Херцеговачком устанку на својим насловним странама.

На дан 21. августа угледни француски илустровани недељник *Le Monde illustré* на насловној страни објавио је илустрацију под називом:

„Немири у Херцеговини:
 Битка код Невесиња.
 Цртеж према скици
 нашег дописника”.

LE MONDE ILLUSTRÉ

JOURNAL HEBDOMADAIRE

ABONNEMENTS POUR PARIS ET LES DÉPARTEMENTS
Un an, 24 fr.; — Six mois, 14 fr.; — Trois mois, 7 fr.; — Un numéro, 50 c.
Le Volume semestriel, 22 fr., broché. — 12 fr., relié et doré sur tranche.
LA COLLECTION DES 17 ANNÉES FORME 37 VOLUMES.

Directeur, M. PAUL DALLOZ.

BUREAUX
13, QUAI VOLTAIRE

19e Année. N° 959 — 28 Août 1875

DIRECTION ET ADMINISTRATION, 13, QUAI VOLTAIRE

Toute demande d'abonnement ou accompagnement d'un bon sur Paris ou sur la poste, toute demande de numéro à laquelle ne sera pas joint le montant en timbres-poste, seront considérées comme non avenues. — On ne renvoie pas des manuscrits envoyés.

Administrateur, M. BOURDILLIAT. — Secrétaire, M. E. HUBERT.

У следећем броју листа *Le Monde illustré*, од 28. августа, опет је прва страна била посвећена немирима у Херцеговини. Наслов текста гласи:

„Породице устаника беже пред Турцима тражећи уточиште у Црној Гори”.

Ове две насловне странице јасан су показатељ тога како је Херцеговачки устанак већ у августу побудио занимање европске читалачке публике.

Једна илустрација приказује борбу и херојство, а друга патње цивилног становништва.

L'ILLUSTRATION

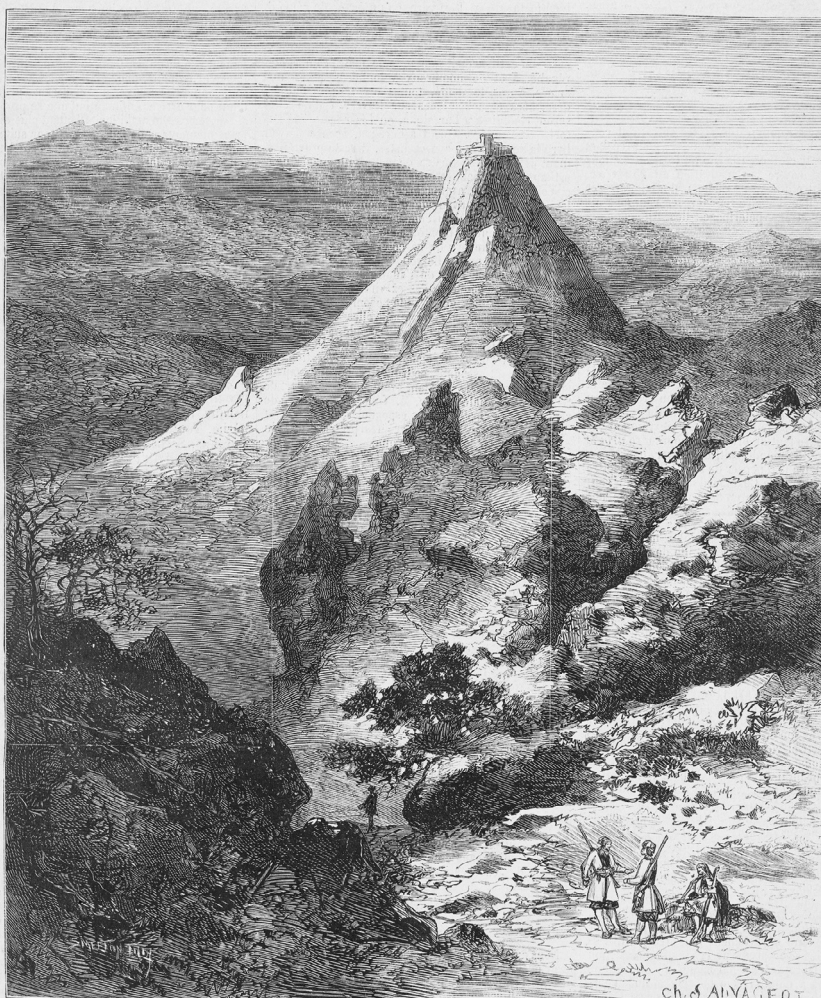
JOURNAL UNIVERSEL

REDACTION, ADMINISTRATION, BUREAUX D'ABONNEMENTS
22, rue de Valenciennes, Paris

33e ANNÉE. — VOL. LXVI. — N° 1697.
SAMEDI 4 SEPTEMBRE 1875

SUCCURSALE POUR LA VENTE AU DÉTAIL
60, rue de Richelieu, Paris

Prix du numéro : 75 centimes
; collection mensuelle, 3 fr.; le vol. semestriel, broché, 18 fr.; relié et doré sur tranches, 23 fr. | **Abonnements**
Paris et départements: 3 mois, 9 fr.; — 6 mois, 18 fr.; — un an, 36 fr.; Étranger, le port en sus.
Les demandes d'abonnements doivent être accompagnées d'un mandat-poste ou d'une valeur à vue sur Paris à l'ordre de M. A. Masco, directeur-gérant.

„Херцеговачки устанак:
Османско утврђење
Клубук на граници
према Црној Гори”,
Л’Илустрасион, Париз,
4. септембар 1875.

L'ILLUSTRATION

JOURNAL UNIVERSEL

REDACTION, ADMINISTRATION, BUREAUX D'ABONNEMENTS
22, rue de Valenciennes, Paris

33e ANNÉE. — VOL. LXVI. — N° 1698.
SAMEDI 11 SEPTEMBRE 1875

SUCCURSALE POUR LA VENTE AU DÉTAIL
60, rue de Richelieu, Paris

Prix du numéro : 75 centimes

collection mensuelle, 3 fr.; le vol. semestriel, broché, 18 fr.; relié et doré sur tranches, 23 fr. | Paris et départements: 3 mois, 9 fr.; — 6 mois, 18 fr.; — un an, 36 fr.; Étranger, le port en sus.

Abonnements

Les demandes d'abonnements doivent être accompagnées d'un mandat-poste ou d'une valeur à vue sur Paris à l'ordre de M. Aes^{ts} Mass, directeur-gérant.

„Херцеговка и
Херцеговац”,
Л'Илустрасион, Париз,
11. септембар 1875.

Illustriertes Wiener Extrablatt.

Redaktion und Druckerei:
Grosse alte Sackgasse 24, nächst Hof
IX, Bergasse 31.

Administration, Expedition
und Anfertigung des Anzeigen:
1, Schulerstrasse 10.

Eigentümer und Herausgeber: **F. J. Singer.**

№ 230. Wien, Freitag, 20. August 1875. 4. Jahrgang.

Michael Ljubibratič.

„Михајло Љубибратић”,
Илустриртес винер Екстраблат,
20. август 1875.

Аустријанци

У пролеће 1875. године, аустријски цар Франц Јозеф пропутовао је Далмацијом. То је пробудило снажан ентузијазам у Босни и Херцеговини. На повратку је цар изјавио да се окупација двеју покрајина ближи, те је својој војсци у Далмацији наредио да се припреми за инвазију. Сматра се да је царева посета у знатној мери допринела избијању устанка.

У току јесени и зиме 1875. године, на аустријску територију пристигло је око 200.000 избеглица.

Аустроугарска, у савезу са Русијом и Османским царством, била је у недоумици шта да чини. Иако је подстакла устанак, није подржавала аутономију Босне, због словенских мањина које су тражиле збацивање хабзбуршког јарма.

Касније се Аустроугарска сложила са другим великим силама, изузев Велике Британије, у осуди османских злочина, па је одлучено да ће, ако дође до рата, Босна и Херцеговина припасти Аустрији.

У аустријској штампи занимање за Херцеговачки устанак било је велико. Нарочито је часопис *Илустриртес винер Екстраблат* објавио неколико насловница у августу и септембру 1875. посвећених Херцеговачком устанку, међу њима слику Мића Љубибратића, врло лепу слику старог моста у Мостару и слику херцеговачке раје.

Illustrirtes Wiener Extrablatt.

Redaction und Druckerei: **W. J. Singer**,
 11, Ringgasse 11.

Administration, Expedition und Inseraten-Entnahme:
 I., Schulerstrasse 14.

Wien, Freitag, 10. September 1875. 4. Jahrgang.

N 231.

Preis: Einmalige Aufnahme in Wien...
 Einmalige Aufnahme in Wien...
 Einmalige Aufnahme in Wien...

„Mostar, die Hauptstadt der Herzegowina.“

„Mostar – главни град Херцеговине”,
 Илустриртес винер Екстраблат,
 10. септембар 1875.

Illustrirtes Wiener Extrablatt.

Redaction und Druckerei: **W. J. Singer**,
 11, Ringgasse 11.

Administration, Expedition und Inseraten-Entnahme:
 I., Schulerstrasse 14.

Wien, Freitag, 17. September 1875. 4. Jahrgang.

N 238.

Preis: Einmalige Aufnahme in Wien...
 Einmalige Aufnahme in Wien...
 Einmalige Aufnahme in Wien...

„Раја из Херцеговине“.

„Раја из Херцеговине”,
 Илустриртес винер Екстраблат,
 17. септембар 1875.

Немци

Живећи далеко од попришта збивања, изгледало је да су Немци пре свега били заинтересовани за егзотику Херцеговачког устанка. Водећи немачки извор новости, илустровани часопис *Илустрирте цајтунг* из Лајпцига, као први илустровани прилог о устанку, донео је слике башибозука, плаћања намета и девојака у борби. Истакнути су били, дакле, и патња и херојство.

Часопис *Илустрирте цајтунг* објавио је 21. августа 1875. опширан извештај. Уз карту

Босне и Херцеговине налазио се чланак који је објашњавао позадину сукоба. У истом броју су публиковане три (данас чувене) слике уметника Феликса Каница. Једна приказује двојицу башибозука у Требињу, друга двоје сељана који плаћају порез требињском мудиру.

Трећа слика носи наслов „Јужнословенске девојке у борби са турским гонитељима“. Аутор је био чешки уметник Франтишек Звјержина. Пропратни текст драматично описује улогу жена у борбама против Турака.

Феликс Каниц:
„Башибозуци
у кафани
у Требињу, 1858“,
*Илустрирте
цајтунг*,
21. август 1875.

Илустровани часопис
Илустрирте цајтунг из Лајпцига

Феликс Филип Каниц

Феликс Филип Каниц (Felix Philipp Emanuel Kаниц, 1829–1904) био је мађарски етнолог и археолог. Од 1847. године је радио за *Илустрирте цајтунг*. Често је путовао по Балкану и објавио књиге о Бугарској и Србији.

Феликс Каниц:
„Раја плаћа порез мудиру”, 1858,
Илустрирте цајтунг, 21. август 1875.

„Јужнословенске девојке у борби са турским гонитељима

Устанак који је избио у Херцеговини призива нам у сећање оне призоре огорчених борби какви су се непрекидно понављали у устанцима пркосних и одважних брђана против њихових познатих угњетача – Османлија. У тим борбама, које се с обе стране воде с немилосрдном суровошћу, често учествују и жене брђана, које су, попут мушкараца, углавном снажног и складног телесног стаса и по храбрости и смелости нимало не заостају за њима.

Често се дешава да се веренице не одвајају од својих изабраника ни у боју, делећи са њима све опасности и остајући им верне сапутнице чак и у смрти. Када су у невољи одвојене од својих вољених, не зазиру ни од каквог напора, не боје се никакве опасности, да би их пронашле прелазе клисуре и стеновите гребене, реке и набујале планинске потоке.

Неретко неколико девојака, против воље својих ближњих, донесе одлуку да потражи своје вољене у борби и да им се придружи, на брзину прикупе најнужније оружје и у тренутку родитељске непажње напусте своје домове. Јасно је да такав подвиг може бити двоструко опаснији за те невинне лепотице. Тешко њима ако их спазе турске очи и ако падну у заробљеништво. Тада наступа крај неизвесном, пустоловном животу у родном крају, крај радости, срећи и слободи; као тужни предмети трговине биће понуђене на продају, да би као лепотице на цени биле украс у харемима богатих муслимана.

Највећу опасност девојке морају да преброде при проласку кроз долине где је турска тромост себи створила – или боље речено – наметнула боравиште. Када прођу те опасне долине, под окриљем ноћи или у рану зору, и на стрмим каменим стазама стекну макар мало предности, успех им је углавном осигуран. Планински предео је њихово природно окружење; ту се крећу са задивљујућом вештином и сигурношћу, познајући све предности терена и храбро се бранећи од могућих гонилаца, тако што, гласно дозивајући упомоћ, с висине, на старински начин, засипају прогонитеље кишом тешког камења, гађајући их право у главу.

Као доказ да су прошле преко турске територије, обичавају да својим драганима донесу неколико снопова кукуруза, који су без страха убрале на муслиманским њивама. Са тим трофејима и оружјем у руци, оне успевају у ономе што делује невероватно – у напорном, опасном походу ка слободи. Када стигну до места које им пружа предност, одатле у исто време дозивају помоћ и отварају живу ватру – бомбардујући поприлично великим каменим блоковима своје прогонитеље. Дивље, страсне кретње снажних, мишићавих женских фигура и опасне ситуације наш уметник је дочарао успешно, са истинском драматичношћу и живописношћу.”

Илустрирте цајтунг, 21. август 1875.

Франтишек Звјержина:
„Јужнословенске девојке
у борби са Турским
гониоцима”,
Илустрирте цајтунг,
21. август 1875.

Еуген Адам: „Слике из Херцеговине – Херцеговачки сељаци у збегу”,
Убер ланд унд мер, 4, 1875.

Илустровани часопис *Убер ланд унд мер* из Штутгарта живо је пратио догађаје на Балкану. У овом листу налазимо знатан број изванредних илустрација и обимних текстова.

